

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6, 106 74 Αθήνα

Τηλ: 210 7233221-2, 210-7233216, fax: 210 7233217, e-mail: info@nchr.gr

**Απόφαση με θέμα: Η τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον
Μουφτή στην Ελλάδα**

Το θέμα της τέλεσης γάμων ανήλικων παιδιών Ελλήνων-Μουσουλμάνων από τον Μουφτή στην Ελλάδα εισήχθη στην Ολομέλεια της ΕΕΔΑ από την Πρόεδρο μετά τον, κατά της Ελλάδας, θόρυβο που δημιουργήθηκε από τον ξένο και ελληνικό τύπο για την τέλεση γάμων παιδιών μέχρι και ενδεκάχρονου κοριτσιού.

Η Ολομέλεια αφού έλαβε υπόψη της την εισήγηση της Προέδρου της, κας Α. Μαραγκοπούλου, τις εισηγήσεις των μελών της, κ. Α. Μανιτάκη και κ. Γ. Κτιστάκι, οι οποίες επισυνάπτονται στην παρούσα απόφαση και τη διαμειφθείσα συζήτηση στις συνεδριάσεις της Ολομέλειας της 03.03.2005 και της 31.03.2005, κατέληξε έπειτα από μακρά συζήτηση και ψηφοφορία στις παρακάτω προτάσεις και απόψεις:

1. Η Επιτροπή εκφράζει ομοφώνως την έντονη αποδοκιμασία της για την τέλεση γάμου της ενδεκάχρονης μουσουλμάνας στη Θράκη, από τον Μουφτή Κομοτηνής.
2. Η Επιτροπή θεωρεί ότι οι διατάξεις της Συνθήκης των Αθηνών (1913) και της Λωζάνης (1923), ισχύουν γενικά και ειδικά για την αρμοδιότητα του Μουφτή σχετικά με τα θέματα οικογενειακού δικαίου, τα οποία ρυθμίζονται κατά τους κανόνες των μουσουλμανικών ιερών βιβλίων.
3. Διατάξεις των παραπάνω Συμβάσεων, ωστόσο, τροποποιούνται ή αντικαθίστανται από νεότερες ειδικές συμβατικές διατάξεις (άρθρο 30 της Διεθνούς Σύμβασης για το Δίκαιο των Διεθνών Συνθηκών –1969).
4. Σχετικά με την ηλικία των συνερχομένων σε γάμο, υφίστανται νεότερες συμβατικές διατάξεις δεσμευτικές διεθνώς και για την Ελλάδα, η οποία και τις έχει κυρώσει, και αυτές είναι οι παρακάτω:

Οι διατάξεις του άρθρου 23 παρ. 2 και 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και το άρθρο 16 της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW).

Οι διατάξεις του ΔΣΑΠΔ άρθρου 23 παρ. 2 και 3 ορίζουν ότι: «Αναγνωρίζεται το δικαίωμα ανδρών και γυναικών σε ηλικία γάμου να παντρεύονται και να δημιουργούν οικογένεια» (παρ. 2) και «Κανένας γάμος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ελεύθερη και πλήρη συναίνεση των μελλοντικών συζύγων» (παρ. 3). Οι διατάξεις αυτές ερμηνεύτηκαν δεσμευτικά με το Γενικό Σχόλιο 19 (27.07.1990) της Επιτροπής του ίδιου Συμφώνου ως εξής: «Τα κράτη έχουν υποχρέωση να ορίζουν κατώτατο όριο ηλικίας γάμου, τέτοιο που να εξασφαλίζει ότι οι μελλόνυμφοι δύνανται να δώσουν την πλήρη και ελεύθερη προσωπική συναίνεσή τους για τη σύναψη γάμου».

Το άρθρο 16 της CEDAW εξ άλλου ορίζει ότι οι γάμοι ανηλίκων δεν είναι ισχυροί και παραπέμπει στα εθνικά δίκαια για τον ορισμό των κατωτάτων ορίων ηλικίας. Αυτό σημαίνει ότι το άρθρο 1350 παρ. 1 ΑΚ, συμπληρώνει το άρθρο 16 της CEDAW.

5. Εξ άλλου το άρθρο 5 κεφ. Ι της Διεθνούς Διακήρυξης της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Βιέννη 1993) ορίζει ότι «η σημασία των εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων και οι διάφορες ιστορικές, πολιτιστικές και θρησκευτικές παραδόσεις (background) πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, είναι όμως καθήκον των Κρατών, ασχέτως του πολιτικού, οικονομικού και πολιτιστικού τους συστήματος, να προωθούν και προστατεύουν όλα τα ΔΑ και τις θεμελιώδεις ελευθερίες». Επιπλέον το άρθρο 38, κεφ. ΙΙ, Μέρος Β' της ίδιας Διακήρυξης επιτάσσει «... την εκκρίζωση των συγκρούσεων που μπορεί να εμφανισθούν μεταξύ αφενός των δικαιωμάτων των γυναικών και αφετέρου των επιβλαβών συνεπειών μερικών παραδοσιακών ή εθιμικών πρακτικών, πολιτισμικών πρακτικών και του θρησκευτικού εξτρεμισμού».
6. Με βάση τα ανωτέρω η Επιτροπή κρίνει, κατά πλειοψηφία (14 θετικές ψήφοι/1 λευκή), ότι έγκυροι θεωρούνται οι γάμοι Ελλήνων πολιτών, ανεξαρτήτως θρησκεύματος, που τελούνται στην Ελλάδα όταν οι μελλόνυμφοι έχουν την

ελάχιστη ηλικία των 18 ετών που ορίζει το άρθρο 1350 παρ. 1 ΑΚ Αν οι μελλονύμφοι είναι νεότεροι των 18 ετών, ο γάμος είναι άκυρος-ανίσχυρος.

7. Η Επιτροπή απεδέχθη, κατά πλειοψηφία (12 θετικές ψήφου/2 αρνητικές και 1 λευκή), την πρόταση για τροποποίηση της παρ. 2 του άρθρου 1350 ΑΚ που επιτρέπει κατ' εξαίρεση και για σοβαρούς λόγους και μετά από δικαστική απόφαση, την τέλεση γάμου χωρίς ελάχιστο όριο ηλικίας, ως εξής: Την αντικατάσταση της παρ. 2 του άρθρου 1350 ΑΚ με διάταξη μεταβατικού χαρακτήρα, η οποία θα ορίζει ότι για μία πενταετία θα επιτρέπεται, για σοβαρούς λόγους και μετά από δικαστική απόφαση, γάμος μελλονύμφων τουλάχιστον 16 ετών. Μετά την πάροδο της πενταετίας η μεταβατική αυτή διάταξη θα πάψει να ισχύει και δεν θα επιτρέπεται καμία εξαίρεση για τέλεση γάμων μεταξύ προσώπων ηλικίας κάτω των 18 ετών.

Η Πρόεδρος εξέφρασε την επιφύλαξή της αναφορικά με το κατά πόσο η μεταβατική αυτή διάταξη μπορεί να θεωρηθεί ισχυρή δεδομένου ότι το άρθρο 16 της CEDAW δεν προβλέπει καμία εξαίρεση (έστω και μεταβατική) υπεριοχύει δε κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος της εθνικής νομοθεσίας.

Αθήνα, 31 Μαρτίου 2005

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όροφος), 106 74 Αθήνα. Τηλ: 210 7233221-2, 210-7233216,

Fax: 210 7233217. E-mail: info@nchr.gr

Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου

Θέματα σχετικά με την τέλεση γάμων από τον Μουφτή¹

I. Οι αρμοδιότητες του Μουφτή στο οικογενειακό δικαιο

Κατ'αρχήν ο Μουφτής, Έλληνας δημόσιος υπάλληλος και μουσουλμάνος ιερέας, είναι αρμόδιος για τα θέματα οικογενειακού δικαίου, που αφορούν μουσουλμάνους ελληνικής ιθαγένειας.²

Η αρμοδιότητα αυτή έχει τις ρίζες της σε δύο Συνθήκες: τη Συνθήκη των Αθηνών (1913) και τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923), οι δε διατάξεις τους ουσιαστικά επαναλαμβάνονται στο Ν. 1920/1991.

Συγκεκριμένα οι διατάξεις αυτές είναι:

1. Το άρθρο 11 παρ. 8 της Συνθήκης των Αθηνών του 1913 ορίζει ότι: «Οι Μουφτήδες εκτός της αρμοδιότητας αυτών επί των καθάρως θρησκευτικών υποθέσεων και της εποπτείας αυτών επί της διοικήσεως των Βακουφικών κτημάτων, ασκούν την εαυτών δικαιοδοσίαν μεταξύ Μουσουλμάνων επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και διαδοχής εις θέσιν Μουτεβελλή (τεβλιέτ). Αι παρά των Μουφτήδων εκδιδόμεναι αποφάσεις εκτελούνται υπό των αρμοδίων Ελληνικών Αρχών».

2. Το άρθρο 42 παρ. 1 της Συνθήκης της Λωζάνης (1923) ορίζει ότι: «Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα,

¹ Ελήφθησαν υπόψη: η Εισήγηση Γ. Κτιστάκι, η Αντεισήγηση Α. Μανιτάκη, το Σημείωμα Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου και η συζήτηση στην Ολομέλεια στις 3/3/05.

² Για την ιδιότητα του Μουφτή και τις αρμοδιότητές του γενικά βλ. Αποφ. Γ' Τμ. ΣτΕ 466/2003.

όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων». Το δε άρθρο 45 της ίδιας Συνθήκης ορίζει ότι: «Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητες, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας».

3. Το άρθρο 5 παρ. 1 του Ν. 1920/1991 ορίζει ότι: «Ο Μουφτής ασκεί δικαιοδοσία μεταξύ μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών της περιφέρειάς του επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών, επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής, εφόσον οι σχέσεις αυτές διέπονται από τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο».

Το ερώτημα είναι κατά πόσον οι διατάξεις αυτές είναι ισχύες και ως ποιο σημείο;

Οι παραπάνω Συνθήκες Αθηνών και Λωζάνης είναι γενικά ισχυρές και οι αρμοδιότητες του Μουφτή για τα θέματα που τα παραπάνω άρθρα ορίζουν είναι κατά το πλείστον ισχυρές.

II. Εξαιρέσεις από την έγκυρη τέλεση γάμων από τον Μουφτή

A) Ειδικά ζητήματα

Θέμα γεννάται για μερικά ειδικά ζητήματα υπαγόμενα στις παραπάνω αρμοδιότητες. Συγκεκριμένα έχουν προκύψει τα εξής ζητήματα:³

1. Είναι έγκυροι-ισχυροί γάμοι που ο Μουφτής τελεί εφ' όσον οι μελλονύμφοι παντρεύονται δι' αντιπροσώπου (και όχι αυτοπροσώπως);

2. Είναι έγκυροι και ισχυροί οι γάμοι μεταξύ μουσουλμάνων μελλονύμφων ανηλίκων και μάλιστα ηλικίας 11 χρονών; Κατά κανόνα στην πράξη ανήλικο είναι το κορίτσι.

Η απάντησή μας είναι αρνητική. Στο πρώτο ερώτημα η Εθνική Επιτροπή έχει απαντήσει αρνητικά πέρυσι (Βλ. Έκθεση 2003, σελ. 111 επ.). Στο δεύτερο απαντάμε παρακάτω με επιχειρηματολογία που ουσιαστικά ισχύει και ως πληρέστερη απάντηση στο πρώτο ερώτημα.

---

³ Πιθανό είναι να προκύψουν και άλλα ειδικά ζητήματα σχετικά με μουσουλμανικές πρακτικές και έθιμα στο πλαίσιο του οικογενειακού δικαίου.

B) Τι επιτάσσουν νεότερες ειδικές συμβατικές διατάξεις

Κατά το άρθρο 30 της Σύμβασης της Βιέννης για το δικαίο των διεθνών συνθηκών (1969), συμβατικές διατάξεις τροποποιούνται με νεότερες ειδικές διατάξεις συμβατικών κειμένων.

Στην προκειμένη περίπτωση σήμερα ισχύουν για τα δύο ειδικά θέματα οικογενειακού δικαίου που αναφέραμε οι παρακάτω νεότερες ειδικές διατάξεις που αποτελούν κανόνες του διεθνούς δικαίου παγκοσμίως δεσμευτικούς. Οι ίδιοι αυτοί κανόνες στην Ελλάδα αποτελούν κανόνες και του εσωτερικού μας δικαίου, αφού οι σχετικές συμβάσεις έχουν κυρωθεί και επικυρωθεί από τη χώρα μας. Κατά το άρθρο, μάλιστα, 28 παρ. 1 Σ έχουν και αυξημένη τυπική ισχύ έναντι των ελληνικών νόμων.

Συγκεκριμένα οι ειδικές διατάξεις του Διεθνούς Δικαίου είναι οι εξής:

Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων⁴

Άρθρο 23

1. [...].

2. Αναγνωρίζεται το δικαίωμα ανδρών και γυναικών σε ηλικία γάμου να παντρεύονται και να δημιουργούν οικογένεια.

3. Κανένας γάμος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ελεύθερη και πλήρη συναίνεση των μελλοντικών συζύγων.

4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη στο παρόν Σύμφωνο λαμβάνουν τα απαραίτητα μέτρα για την εξασφάλιση της ισότητας των δικαιωμάτων και των ευθυνών των συζύγων σε σχέση με το γάμο, κατά τον έγγαμο βίο και κατά τη λύση του γάμου.

Η διάταξη αυτή έχει ερμηνευθεί δεσμευτικά με το Γενικό Σχόλιο 19 (27.7.1990) της Επιτροπής του ίδιου Συμφώνου: «Τα Κράτη έχουν υποχρέωση να ορίζουν κατώτατο όριο ηλικίας τέτοιο που να εξασφαλίζει ότι δύνανται οι μελλόνυμφοι να δώσουν την πλήρη και ελεύθερη προσωπική συναίνεσή τους για τη σύναψη του γάμου».

Αλλά και το άρθρο 16 της Διεθνούς Σύμβασης για την Κατάργηση των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW)⁵ ορίζει τα παρακάτω:

Άρθρο 16

⁴ Το ΔΣΑΠΔ έχει επικυρωθεί με το Ν. 2462/1997.

⁵ Η CEDAW έχει επικυρωθεί με το Ν. 1342/1983.

1. [.....].

παρ. 1. β) Οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν το ίδιο δικαίωμα να εκλέξουν ελεύθερα σύζυγο και να συνάπτουν γάμο μόνο με την ελεύθερη και πλήρη συναίνεσή τους.

2. Η μνηστεία και ο γάμος ανηλικού δεν θα έχουν νομική ισχύ, θα ληφθεί δε κάθε αναγκαία ενέργεια, συμπεριλαμβανομένης της νομοθετικής, για τον καθορισμό ελάχιστου ορίου προς σύναψη γάμου καθώς και για την υποχρεωτική καταχώριση των γάμων σε επίσημα μητρώα καταχωρίσεων.

Με άλλα λόγια η CEDAW επιβάλλει ισότητα των φύλων και στο γάμο σε όλες του τις φάσεις. Επιπλέον επιβάλλει ηλικία ωριμότητας για την ελεύθερη λήψη της σοβαρής απόφασης τέλεσης γάμου από τους μελλονύμφους. Γ' αυτό κηρύσσει ρητά ανίσχυρους τους γάμους μεταξύ ανηλικών, παραπέμπει δε για τον ακριβή καθορισμό της ελάχιστης ηλικίας στην εθνική νομοθεσία, που στην ελληνική δικαιοσύνη είναι το άρθρο 1350 του ΑΚ το οποίο έχει ως εξής: «Για τη σύναψη γάμου απαιτείται συμφωνία των μελλονύμφων. Οι σχετικές δηλώσεις γίνονται αυτοπροσώπως και χωρίς αίρεση ή προθεσμία. Οι μελλονύμφοι πρέπει να έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. Το δικαστήριο μπορεί, αφού ακούσει τους μελλονύμφους και τα πρόσωπα που ασκούν την επιμέλεια του ανηλικού, να επιτρέψει το γάμο και πριν από τη συμπλήρωση αυτής της ηλικίας, αν η τέλεσή του επιβάλλεται από σπουδαίο λόγο».

Με άλλα λόγια το άρθρο 1350 ΑΚ αποτελεί συμπληρωματική διάταξη του άρθρου 16 της CEDAW και του άρθρου 23 του ΣΑΠΔ, όπως ερμηνεύθηκε από την Επιτροπή του, και είναι εφαρμοστέο μαζί τους.

Γ) Το άρθρο 28, 1 του Συντάγματος

Οι συμβατικές αυτές διατάξεις υπερισχύουν, ως προς τα ειδικά αυτά σημεία, των γενικότερων και παλαιότερων διατάξεων των Συνθηκών Αθηνών (1913) και Λωζάνης (1923) σύμφωνα με το άρθρο 30 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 για το δικαίωμα των διεθνών συνθηκών. Υπερισχύουν επίσης και του ελληνικού Ν. 1920/1991, σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 Σ που ορίζει ότι: «Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση

τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπεριοχύνουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου».

III. Θρησκευτικές αρχές και παραδόσεις και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔΑ)

Εξ άλλου οι παραπάνω μουσουλμανικοί κανόνες είναι ανεφάρμοστοι και ανίσχυροι και διότι συγκρούονται με διατάξεις προστατευτικές των ΔΑ, κατά την παράγραφο I, 5 της Διεθνούς Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Βιέννης (1993), αφού οι διατάξεις του Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων και της CEDAW αποτελούν διεθνώς δεσμευτικές διατάξεις δικαιωμάτων του ανθρώπου του ισχύοντος διεθνούς δικαίου.

Συγκεκριμένα, η παράγραφος I, 5 της Διακήρυξης της Βιέννης του 1993 ορίζει τα εξής: «Η σημασία των εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων και οι διάφορες ιστορικές, πολιτιστικές και θρησκευτικές παραδόσεις (background) πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, είναι όμως καθήκον των Κρατών, ασχέτως του πολιτικού, οικονομικού και πολιτιστικού τους συστήματος, να προωθούν και προστατεύουν όλα τα ΔΑ και τις θεμελιώδεις ελευθερίες». Δηλαδή σε περίπτωση σύγκρουσης θρησκευτικών-πολιτιστικών εθίμων και παραδόσεων με διεθνείς κανόνες ΔΑ, υπεριοχύνουν οι δεύτεροι.

Η δε παράγραφος 38 του Κεφ. II, Β 3, της ίδιας Διακήρυξης, για να ουσιαστικοποιήσει την ισότητα των φύλων, επιτάσσει «... την εκρίζωση των συγκρούσεων που μπορεί να εμφανισθούν μεταξύ αφ' ενός των δικαιωμάτων των γυναικών και αφ' ετέρου των επιβλαβών συνεπειών μερικών παραδοσιακών ή εθιμικών πρακτικών, πολιτισμικών πρακτικών και του θρησκευτικού εξτρεμισμού".

Γενικό Συμπέρασμα: Γάμοι τελούμενοι από τον Μουφτή παιδιών ηλικίας κάτω των 18 ετών, ελληνικής ιθαγένειας και μουσουλμανικού θρησκεύματος, είναι ανίσχυροι και συνεπώς δεν επιφέρουν νομικές συνέπειες. Κατ' ακολουθίαν, οι αρμόδιες ελληνικές αρχές οφείλουν να μη τους καταχωρίζουν στα σχετικά ληξιαρχικά βιβλία, όπως πράττουν και για γάμους, επίσης ανίσχυρους, τελουμένους επίσης από τον Μουφτή, χωρίς αυτοπρόσωπη παράσταση του ενός ή και των δύο μελλονύμφων (γάμοι δι' αντιπροσώπου).

IV. Μερικές γενικότερες σκέψεις

Δεν θεωρούμε άσκοπο να τονίσουμε ότι το σημερινό διεθνές δίκαιο επιβάλλει την κατ' εξοχήν προστασία ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Τέτοια είναι τα ανήλικα παιδιά και ιδίως τα κορίτσια και μάλιστα τα ανήκοντα σε μειονότητες. Πρόκειται, δηλαδή, για διπλά ευάλωτη κατηγορία ατόμων.

Τέλος, δεν θεωρούμε άσκοπο να υπενθυμίσουμε ότι ο θρησκευτικός εξτρεμισμός (φονταμενταλισμός) δεν είναι μόνο μουσουλμανικός και ότι έχει σηκώσει τελευταία επικίνδυνα το κεφάλι του ακόμη και εναντίον αναγνωρισμένων ΔΑ. Έτσι, χριστιανικές εκκλησίες αντιτίθενται σήμερα σε μερικά καθιερωμένα ΔΑ. Για παράδειγμα, προπαγανδίζουν την κατάργηση του δικαιώματος του οικογενειακού προγραμματισμού και της απόκτησης παιδιών κατά την ελεύθερη βούληση του ζεύγους, την κατάργηση της άμβλωσης, ακόμη και την κατάργηση της χρήσης προφυλακτικού κατά τη συνουσία προς αποφυγήν της μετάδοσης του AIDS (δηλαδή βάλλουν και κατά της προστασίας του ανθρωπίνου δικαιώματος στην υγεία).

Νομίζουμε ότι επιβάλλεται να μην ενισχύονται γενικά τέτοιες τάσεις.

Πάντως η ίδια η Τουρκία έχει προ πολλού απαλλάξει τους Τούρκους πολίτες από τις πρακτικές του μουσουλμανικού θρησκευτικού εξτρεμισμού στα θέματα οικογενειακού δικαίου, τις οποίες, ωστόσο, ο Μουφτής εννοεί να επιβάλλει στους Έλληνες μουσουλμάνους.

Αθήνα, 21 Μαρτίου 2005

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όροφος), 106 74 Αθήνα. Τηλ: 210 7233221-2, 210-7233216,
Fax: 210 7233217. E-mail: info@nchr.gr

Εισήγηση Καθηγητή κ. Α. Μανιτάκη, μέλους της ΕΕΔΑ
επί του θέματος «τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον Μουφτή»

Θα πρέπει κατ' αρχήν να διαχωρίσουμε το συγκεκριμένο ζήτημα που ανέκυψε με την ενδεκάχρονη μουσουλμάνα από το γενικότερο ζήτημα της νόμιμης ηλικίας προς γάμον των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών και να αποφύγουμε γενικεύσεις, αφορισμούς και αποφάσεις που αρμόζουν σε δικαστήρια ή όργανα δικαιοδοτικά. Εμείς ευχές και γνώμες μπορούμε, κυρίως, να διατυπώνουμε με φρόνηση και αυτοσυγκράτηση, όταν καλούμαστε ιδίως να αποφανθούμε σε θέματα πολιτισμικά και μειονοτικά.

1. Ο γάμος ενδεκάχρονης είναι πράγματι γεγονός αποδοκιμαστέο και χρειάζεται να εκφράσουμε την πολιτισμική αντίθεσή μας, γιατί ξεπερνά τα όρια του ανεκτού και θίγει θεμελιώδεις αρχές του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού. Αυτό χρειάζεται να δηλωθεί με σεβασμό προς την μειονότητα και τους νόμιμους εκπροσώπους της. Άλλωστε και ο μουφτής δέχτηκε ότι αποτελεί ακραία περίπτωση ή εξαίρεση και το έκανε για να προστατευτεί η κοπέλα. Αγνοούμε άλλωστε όλα τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης και δεν έχουμε και την δυνατότητα να ακούσουμε και τις απόψεις της άλλης πλευράς. Γι' αυτό ας είμαστε, ούτως ή άλλως, στην κριτική μας επιφυλακτικοί και ας μη προβούμε σε καταδίκη, εύκολη και ανέξοδη, μίας ολόκληρης μειονότητας, που δεν τολμούμε να της αναγνωρίσουμε θεσμικά ούτε την ιδιότητα της εθνο-θρησκευτικής μειονότητας ούτε έχουμε περιλάβει εκπρόσωπό της στους κόλπους μας. Και αν αποφασίσουμε, τελικά, να εκδηλώσουμε την ιερή αγανάκτηση μας για τα πολιτισμικά ήθη της μειονότητας, θα πρέπει να δείξουμε την ίδια ευαισθησία και για τα πολιτικά και διοικητικά ήθη της κοινωνίας μας και τις ανεπίτρεπτες διακρίσεις και ταπεινώσεις που υφίστανται καθημερινά οι μουσουλμάνοι της Θράκης από πολιτειακές αρχές, ακόμη και σήμερα.

2. Σχετικά με το θεσμικό ζήτημα της νόμιμης ηλικίας προς γάμο των μουσουλμάνων. Θα πρέπει εξ αρχής να υπογραμμιστεί ένα μεθοδολογικό ζήτημα που συνδέεται με την κρίση μας. Καλούμαστε να κρίνουμε τη συμβατότητα ενός ιερού κανόνα της μειονότητας, η οποία δυνάμει διεθνών συνθηκών και του νόμου χαίρει αυτονομίας σε ό,τι αφορά, μεταξύ των άλλων, τις γαμικές σχέσεις καθώς και σε ζητήματα διαζυγίου. Αυτό είναι κατοχυρωμένο και συνταγματικά και πρέπει να το λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη στο συλλογισμό μας. Οφείλουμε να ξεκινάμε από αυτό το θεμελιακό δεδομένο. Η θεσμική αυτονομία επιτρέπει στη μειονότητα αποκλίσεις από το Σύνταγμα, την ελληνική νομοθεσία και ακόμη και από την διεθνή κατοχύρωση των δικαιωμάτων, αρκεί να μην αντίκεινται οι αποκλίσεις αυτές, να μην έρχονται σε οξεία αντίθεση με τις θεμελιώδεις αρχές και αξίες του νομικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού. Μόνον σε σχέση με τους *κανόνες μίας δημόσιας ευρωπαϊκής τάξης των δικαιωμάτων* μπορεί να κριθεί και να αξιολογηθεί η επιτρεπτή ηλικία προς γάμον των μουσουλμάνων και όχι σε σχέση με τη συνολική προστασία των δικαιωμάτων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, ούτε βέβαια σε σχέση με την ισχύουσα κάθε φορά ελληνική νομοθεσία. Η δημόσια τάξη δεν αποτελείται από το σύνολο των προστατευτικών για τα δικαιώματα κανόνων, αλλά μόνον από τον σκληρό πυρήνα της προστασίας τους. Έτσι η ηλικία των 18 ετών που καθιέρωσε ο Έλληνας νομοθέτης για την σύναψη γάμου δεν πιστεύω ότι αποτελεί κανόνα δημόσιας τάξης. Μπορούν οι θρησκευτικές μειονότητες, στο πλαίσιο της πολιτισμικής τους αυτονομίας, να προβλέπουν μικρότερη ηλικία, αρκεί η ηλικία βεβαία να μην είναι εντελώς παιδική ούτε να στερείται κάθε είδους ενηλικίωσης (συναισθηματικής, βιολογικής, κοινωνικής κλπ), όπως συμβαίνει κατά την κοινή πείρα με τα 12 ή και με τα 13. Κάποτε και εμείς επιτρέπαμε, άλλωστε, γάμο και στο 14 έτος. Κάθε κανόνας πάντως μίας κοινότητας που πηγάζει από την κατοχυρωμένη εσωτερική αυτονομία των μελών της, και ο οποίος δεν συμβιβάζεται με την ισχύουσα νομοθεσία της Πολιτείας ή αποκλίνει και από συνταγματικές διατάξεις, δεν είναι εξ ορισμού ανεπιτρεπτος ούτε αντισυνταγματικός ή αντισυμβατικός (ΕυρΣΔΑ). Κρίνεται ως τέτοιος μόνον όταν αντίκειται στην δημόσια τάξη, στον πυρήνα της συνταγματικής ή διεθνούς τάξης, σε ό,τι κρίνεται θεμελιώδες και θίγει άμεσα και χωρίς αμφιβολία την αξία του ανθρώπου, ή ό,τι προσβάλλει βάναυσα και κατά γενική παραδοχή την αξιοπρέπεια του κάθε ανθρώπου.

Δεν πιστεύω ότι συμβαίνει κάτι τέτοιο στην προκειμένη περίπτωση, ούτε τολμώ να επιβάλω με το ζόρι, όπως προτείνεται, με επιτακτικό τρόπο κανόνα του δικού μας πολιτισμού -και μάλιστα πρόσφατο, της τελευταίας εικοσαετίας- σε ένα πολιτισμό που δικαιούται να ρυθμίζει αυτόνομα και με διαφορετικό τρόπο από μας σχέσεις προσωπικές. Το αν ο ιερός νόμος των μουσουλμάνων εφαρμόζεται στη Θράκη με τρόπο καθυστερημένο και μάλιστα δεν εναρμονίζεται με τον τρόπο εφαρμογής του στην Τουρκία, δεν μας δίνει κανένα δικαίωμα να κάνουμε τους δασκάλους. Για την καθυστέρηση είναι άλλωστε, υπεύθυνη η Ελληνική Πολιτεία που τους ώθησε στην απομόνωση και δεν τους άφησε να εκουγχρονιστούν. Ας μην αναλαμβάνει τώρα τον ρόλο του κατηγορού. Και η Επιτροπή ας αποφύγει την πολιτιστική και νομική υπεροψία και αλαζονεία. Η πολιτισμική ταπεινοφροσύνη είναι και αυτή πολιτισμική αρετή.

Δεν πρέπει τέλος να μας διαφεύγει της προσοχής και η πραγματικότητα, την οποία καλά θα κάνουμε να έχουμε μπροστά μας όταν κρίνουμε ή να την φανταζόμαστε όταν επικρίνουμε. Θα πρέπει να διερωτηθούμε τι επιπτώσεις θα έχει στην πράξη ένα αυξημένο όριο ηλικίας για την σύναψη γάμου στους μουσουλμάνους. Μήπως ένα τέτοιο μέτρο θα ωθήσει στην πράξη σε παράνομες συγκατοικήσεις ζευγαριών με κοπέλες μικρής ηλικίας που θα μένουν έτσι απροστάτευτες και θα ωθούνται στην πορνεία και στην παρανομία; Οι αυστηροί και ανεφάρμοστοι νόμοι, παράγουν παρανομία και αθλιότητα. Και εν πάση περιπτώσει δεν θα πρέπει πριν αποφασίζουμε για τόσο λεπτά και δύσκολα θέματα να ακούμε και αυτούς για λογαριασμό των οποίων με τόση βεβαιότητα αποφασίζουμε;

Καταλήγοντας προτείνω να αποδοκιμαστεί και μάλιστα ομόφωνα η σύναψη γάμου με ενδεκάχρονη. Και να εκφραστεί η ευχή να μην νομιμοποιούνται από τον Μουφτή γάμοι νέων ηλικίας δεκατεσσάρων ετών και κάτω, διότι κάτι τέτοιο αντίκειται σε θεμελιώδεις αξίες του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού.

Θεσσαλονίκη 10 Φεβρουαρίου 2005

Αντώνης Μανιτάκης

Καθηγητής Νομικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όροφος), 106 74 Αθήνα. Τηλ: 210 7233221-2, 210-7233216,
Fax: 210 7233217. E-mail: info@nchr.gr

Τέλεση γάμων ανηλίκων παιδιών από το Μουφτή

A. Οι διατάξεις

1. Το άρθρο 11 παρ. 8 της Συνθήκης των Αθηνών του 1913 ορίζει ότι «Οι Μουφτήδες εκτός της αρμοδιότητας αυτών επί των καθαρώς θρησκευτικών υποθέσεων και της εποπτείας αυτών επί της διοικήσεως των Βακουφικών κτημάτων, ασκούν την εαυτών δικαιοδοσίαν μεταξύ Μουσουλμάνων επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και διαδοχής εις θέσιν Μουτεβελλή (τεβλιέτ). Αι παρά των Μουφτήδων εκδιδόμεναι αποφάσεις εκτελούνται υπό των αρμοδίων Ελληνικών Αρχών».
2. Το άρθρο 4 του Ν. 147/1914 ορίζει ότι «τα του γάμου των εις το μουσουλμανικόν [ή εις ισραηλιτικόν] θρήσκευμα ανηκόντων, ήτοι τ' αφορώντα εις την νόμιμον σύστασιν και διάλυσιν του γάμου και τας συνεστώτος αυτού προσωπικάς σχέσεις των συζύγων και τα των συγγενικών δεσμών διέπονται υπό του ιερού νόμου και κρίνονται κατ'αυτόν. Ως προς τους μουσουλμάνους ισχύουσι προσέτι οι περί αυτών ειδικοί όροι της μεταξύ της Ελλάδος και Τουρκίας τελευταίας συνθήκης».⁶
3. Το άρθρο 10 παρ. 1 του Ν. 2345/1920 ορίζει ότι «Οι Μουφτήδες πλην των θρησκευτικών αυτών καθηκόντων κατά τον ιερόν νόμον εποπτεύουσι τους εν τη περιφερεία των θρησκευτικούς και εκπαιδευτικούς λειτουργούς των Μουσουλμανικών κοινοτήτων, ως και την υπό των κοινοτήτων τούτων διαχείρησιν των βακουφικών περιουσιών, ασκούν δικαιοδοσίαν μεταξύ Μουσουλμάνων επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής, εφ'όσον διέπεται

⁶ Το άρθρο αυτό δεν έχει καταργηθεί με το άρθρο 9 του Ν. 1920/1991. Βλ. ΑΠ 1041/2000 (ΕΛΛΑΔΙΚ 2001, σ. 429, Αρμ. 2004, σελ. 1272).

υπό του ιερού μουσουλμανικού νόμου, και έχουσι γνωμοδοτική αρμοδιότητα επί παντός ζητήματος θρησκευτικού, κληρονομικού ή του οικογενειακού των μωαμεθανών δικαίου». ⁷

4. Το άρθρο 42 παρ. 1 της Συνθήκης της Λωζάννης (1923) ορίζει ότι «*Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων*». Το δε άρθρο 45 της ίδιας Συνθήκης ορίζει ότι «*Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητες, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκόμενας μουσουλμανικάς μειονότητας*».
5. Το άρθρο 5 παρ. 1 του Ν. 1920/1991 ορίζει ότι «*Ο Μουφτής ασκεί δικαιοδοσία μεταξύ μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών της περιφέρειάς του επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών, επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής, εφ' όσον οι σχέσεις αυτές διέπονται από τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο*».

Β. Η άσκηση της αρμοδιότητας από τον Μουφτή/ιεροδίκη

6. Με βάση τα ανωτέρω (αρ. 1-5), ο Μουφτής είναι αρμόδιος για την αναγνώριση της νόμιμης σύναψης γάμου και την καθορισμένη δωρεά.
7. Σύμφωνα με τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο οι μελλόνυμφοι πρέπει να είναι, τουλάχιστον, δώδεκα ετών.
8. Συγχρόνως, η προηγούμενη σύναψη γάμου δεν αποκλείει τη νόμιμη σύναψη νέου γάμου (διγαμία), κατά τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο, αλλά στην πράξη πολύ σπάνια το ζήτημα έχει τεθεί. Πάντως, σε δύο τουλάχιστον πρόσφατες περιπτώσεις (μία πριν την θέση σε ισχύ του Ν. 1920/1991 και μία μετά) ποινικό δικαστήριο της Θράκης θεώρησε ότι η διγαμία δεν αποτελεί ποινικό αδίκημα, αναγνωρίζοντας έτσι την ισχύ του Ιερού Μουσουλμανικού Νόμου, με την

---

⁷ Το άρθρο αυτό δεν έχει καταργηθεί με το άρθρο 9 του Ν. 1920/1991. Βλ. ΑΠ 1041/2000 (ΕΛΛΑΔΙΚ 2001, σ. 429, Αρμ. 2004, σελ. 1272).

αιτιολογία ότι το σχετικό χωρίο του Κορανίου⁸ σε συνδυασμό με το άρθρο 4 του Ν. 147/1914, υπερισχύει των σχετικών διατάξεων του Αστικού Κώδικα και της ελληνικής δημόσιας τάξης.⁹

Γ. Συγκριτικά στοιχεία

9. Δικαιοδοτικές αρμοδιότητες είχε ο Μουφτής/ιεροδίκης και στη νήσο Mayotte της Γαλλίας (Ειρηνικός Ωκεανός). Με τον νόμο 2001-616 της 11^{ης} Ιουλίου 2001, ο Μουφτής απώλεσε αυτές τις αρμοδιότητες και ανέλαβε, απλώς, καθήκοντα διαμεσολαβητή.
10. Το άρθρο 12 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ορίζει ότι «Άμα τη συμπληρώσει ηλικίας γάμου, ο ανήρ και η γύνη έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται εις γάμον και ιδρύωσιν οικογένειαν συμφώνως προς τους διέποντας το δικαίωμα τούτο εθνικούς νόμους». Ερμηνεύοντας τη διάταξη αυτή, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου έκρινε ότι η θέσπιση ελαχίστου ορίου ηλικίας γάμου στα δεκαοκτώ έτη δεν προσβάλλει το δικαίωμα σύναψης γάμου ή την θρησκευτική ελευθερία νεαρής μουσουλμάνας, παρά το γεγονός ότι το αντίστοιχο όριο, σύμφωνα με τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο, είναι τα δώδεκα έτη.¹⁰

Δ. Αλλαγή νομολογίας για τους εκτός Θράκης μουσουλμάνους

11. Το Μονομελές Πρωτοδικείου Θήβας με την υπ' αριθμόν 405/2000 απόφασή του δέχθηκε για πρώτη φορά ότι, εξαιτίας των δεσμεύσεων του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ, έχει συντρέχουσα με τον Μουφτή αρμοδιότητα σε ζήτημα επιμέλειας μουσουλμάνου, κατοίκου Θηβών.¹¹

---

⁸ Κεφάλαιο τέταρτο (σουρέ) του Κορανίου (αγιέτ) 3: «Να νυμφεύεσθε δύο, τρεις ή τέσσερις γυναίκες. Και να διαλέγετε εκείνες που σας αρέσουν».

⁹ Βούλευμα 38/1989 του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Ξάνθης και Βούλευμα 14/1995 του ίδιου Συμβουλίου Πλημμελειοδικών. Βλ. πάντως και ΜονΠρωτΡοδόπης 58/1991 η οποία κηρύσσει εκτελεστή την απόφαση 9/1991 του Μουφτή Κομοτηνής: η τελευταία κηρύσσει άκυρο δεύτερο γάμο του γαμπρού με την αιτιολογία της απαγόρευσης της διγαμίας.

¹⁰ ΕυρΕΔΑ, Υπόθεση *Khan κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. προσφυγής 11579/85, D&R 48, σ. 253 (Απόφαση επί του παραδεκτού, 7.7.1986)

¹¹ ΝοΒ 49 (2001), σελ. 661 επ. με σχόλιο Κ. Τσιτσελίκη. Δίκη 32 (2001), σελ. 1097 επ. με σχόλιο Κ. Μπέη.

Ε. Συμπέρασμα

12. Στις από 1^η Μαρτίου 2001 προτάσεις της για ζητήματα θρησκευτικής ελευθερίας, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου εισηγήθηκε τα ακόλουθα: *«Είναι, πράγματι, τουλάχιστον περίεργο στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα να εξακολουθεί να εφαρμόζεται ο ισλαμικός νόμος κατά παρέκκλιση των διατάξεων του Αστικού Κώδικα, τη στιγμή, μάλιστα, που κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει ούτε στην Τουρκία, ούτε σε ορισμένες άλλες μουσουλμανικές χώρες. Η κατάργηση των δικαιοδοτικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή και ο περιορισμός του στα θρησκευτικά του καθήκοντα αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, επιβεβλημένο μέτρο εκσυγχρονισμού του θεσμού, ενόψει και των δεσμεύσεων του άρθρου 20 του ελληνικού Συντάγματος (δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας) και του άρθρου 6 ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη)».*
13. Στην από 7^η Μαΐου 2003 απόφασή της για τους διά αντιπροσώπου μουσουλμανικούς γάμους, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου πρότεινε τα ακόλουθα: *«Θα πρέπει να επανεξεταστεί το ζήτημα του ελαχίστου ορίου ηλικίας για τη σύναψη μουσουλμανικού γάμου ενόψει του άρθρου 23 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα».*

Το άρθρο 23 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα ορίζει: *«κανένας γάμος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την ελεύθερη και πλήρη συναίνεση των μελλοντικών συζύγων».* Σύμφωνα, μάλιστα, με το Γενικό Σχόλιο 19 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (27/7/1990) τα κράτη έχουν υποχρέωση να ορίζουν κατώτατο όριο ηλικίας τέτοιο που να εξασφαλίζει ότι δύνανται οι μελλόνυμφοι να δώσουν την πλήρη και ελεύθερη προσωπική συναίνεση για τη σύναψη του γάμου.

Τέτοιο όριο ηλικίας είναι εκείνο της γενικής δικαιοπρακτικής ικανότητας που αναγνωρίζει ο Έλληνας νομοθέτης (δέκατο όγδοο έτος).

Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 2005

Γιάννης Κτιστάκης